

1993 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 137
(18724)

2015 чылдың
декабрь 10
четверг

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

ХАРЫЛЗААНЫҢ ТЕРГИИН МАСТЕРИ

Россияның почта харылзаазының тергийн мастери Тамара Бораевна Күжүгет.

Тамара Бораевна Күжүгет Ба-
ын-Хемчик кожуунуң почта
ырында ам 38 чыл үзүктел чок
ылдап турар. Ол аныяанда Улан-
хоорайга почта харылзаазының
инкумун дооскаш-ла, төрзүн
ринге эртемниң аайы-биле
ылдай берген. 1993 чылдан бээр
Барыин-Хемчик кожуунуң почта
елелиниң даргазынга ажилдап
ган.
Россияның почта харылзаазы
тургустунуп, 2005 чылдан бээр
Россияның почтазы» деп чаңгыс
ат-биле ажилдап эгелээн соон-
Тамара Бораевнаны Кызыл-Ма-
лык суурнуң почта салбырының
агазынга томуйлаан. Ол ам
рунун чурттакчы чонунун аразын-
солун, журналдарның чаа чылда

чагыдылгазын үезинде чагыдып
алырын суртаалдап турар. Ол —
«Россияның почта харылзаазының
тергийн мастери» деп хөрек дем-
дээниң эдилекчизи.
Чоокта чаа 90 чыл оюн демдеглэ-
эн Тываның эң-не хоочун солуну—
«Шыны» чагыдып алыкчыларның
хөй кезии чагыдып ап турарын
Тамара Бораевна чугаалап орду.
Чүге дээрге «Шын» солун Тыва
Республиканың Чазааның, Дээди
Хуралының ажил-ижин, кол докта-
ал-саавырларын арыннарынга чы-
рыдып, чонга чедирип, тыва дылда
үнүп турар кара чаңгыс солун. Өске
солуннарга бодаарга, «Шын» неде-
ляда 3 катап үнүп, делегейде, Рос-
сияда, Тывада чүү болуп турарын
сияда, Тывада чүү болуп турарын
доктаамал чырыдып турары-биле

ылгалды.

— Сөөлгү үеде солунуң
арыннарында Тываның аңгы-
аңгы булуңнарындан солун ма-
териалдарны, фото-чуруктарны,
көдээ бижикчилерниң чагааларын
болур шаа-биле чырыдып тура-
ры, телевидение каналдарының
бүдүн неделяда болур програм-
мазын база доктаамал үндүрүп
турарын солунуң чагыдыкчылары
демдеглеп турарлар. Ынчангаш
«Шын» солуну үезинде чагыдып
алырынче хүндүлүг чаңгыс чер-
чурттугларымны, республиканың
бүгү чонун кыйгырдым — деп,
Тамара Бораевна түңнелинде чу-
гаалады.

Владимир ЧАДАМБА.

Авторнуң тырттырган чуруу.

Тываның Баштыңының
ажыл-херээ

ДААЛГАЛАРНЫ БЕРГЕН

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Россия-
ның Президентизи В.В. Путинниң декабрь 3-те
Федералдыг Хуралга Айыткалында салдынган
сорулгаларны шиитпирлээринче угланган даалга-
ларны Чазак кижигүннеринге берген.

Айыткал дээрге чоокку үеде күрүне политиказын то-
дарадып турар конститушчу документ дээрзин Шолбан
Кара-оол демдеглээн. Ол документини күрүне албан-
хаакчыттары онзагайы-биле сайгарып көөр болгаш
ханы өөренир ужурлуг. Күрүне баштыңының салган со-
рулгаларын амыдыралга боттандыраы-биле хемчег-
лерни удуртукчулар ажилдап кылыр хүлээлгелиглер.

Боттарының угланышкыннарының талазы-биле
Федералдыг күрүне программаларында кирген со-
рулгаларже яамылар кичээнгейин угландыраар ужурлуг
дээрзин регионун удуртукчузу демдеглээн.

Президент Владимир Путинниң амгы Айыт-
калы колдуунда-ла экономиктиг айтырыгларга
тураскааттыг дээрзин Тываның Баштыңы
айыткан. «Чижилгелиг байдалды тургузары-биле
бистиң сайгарлыкчыларывыска хостуг ажилдаар
байдалдарны тургузар ужурлуг бис. Экономиканың
тургузуун өскертири — Президентиниң көдүргени
чугула айтырыы-дыр» — деп, Чазак Даргазы дем-
деглээн.

«МЕЛЕГЕЙ БОЛГАШ УЛУГ ТУРА-БИЛЕ ООРЛААННАР»

Аппарат хуралында Тываның Баштыңы Шолбан
Кара-оол мынча деп демдеглээн: «Улуг-Хемниң төп
кожуун эмнелгезинге болган үүлгедигни интер-
нет дамчыштыр билип алдым. Бюджет акшазын
мелегей болгаш улуг тура-биле оорлааннар-дыр.
Кымның-даа көрбээни, кымның-даа эскербээни
азы эскерер күзел чок болганы бужар үүлгедиг-дир.
Оор чорукту кым кылыр болдур, ол эрте-даа бол,
орай-даа бол, хоойлу мурнунга харыылаар апаар
дээрзин билер херек».

Эмнелге албан черинге аңгы-аңгы албан-дужаал-
дар ээлеп турган чеди кижик составтыг организа-
тыг бөлүк 2013 чылдың январь 1-ден 2015 чылдың
март 31-ге чедир күш-ажыл төлевири саннарының
талазы-биле даңзыга ажилдакчыларның ажил
төлевириниң түңнелин дугайында меге медээни
кирип турганнар. Албан черинге оларның чедирген
когаралы 22 миллион рубль ажа берген.

Организа-
стыг бөлүктүң киржикчилерин эрткен не-
деляда тудуп хоругдаан.

ДУЗА ЧЕДИРЕРИН ДААСКАН

Бо чылдың декабрь 6-да Өвүр кожуунуң Ханда-
гайты суурда бажыңнарның бирээзинге өрт болган.
Халап болган черден полицейжилер 5, 2 болгаш 1
харлыг бичии оолдарның мөчүлерин тып алганнар.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол өрт айылынга
таваржып, амы-тынындан чарылган уругларның ада-
иезинге материалдыг дузаны курлавыр фондузундан
чедирер, ону шалыпкын боттандыраар деп айтышкынны
үндүргөн. Халапка таварышкан өг-бүлөгө комплекстиг
дузаны чедирерин, аңаа психологтарны хаара тударын
Чазак Даргазының оралакчызы Органа Натсака дааскан.

Көдээчерге профилактика ажылын күштелдиреринче
кичээнгейни Тываның Баштыңы база катап угландыр-
ган. «Адалар чөвүлелдери, херээженнер эвилелиниң
салбырлары, хөй-ниити өске-даа организациялар
бүгү суурларны кезиир, хамаатыларның чыыштарын
эрттирер, тайылбыр ажылын организастазын» — деп,
Шолбан Кара-оол сүмелээн. Бо ажилга муниципалдыг
эрге-чагыргалар идепкейлиг киржир ужурлуг.

ТР-ниң Чазааның парлалга албаны.

Хүннүң медээлери

САРЛЫК ООЛДААШКЫНЫНГА
БЕЛЕТКЕЛ

Республиканың кожууннары-биле селектор хурал үезинде Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол «Мөген-Бүрен» КУБ-туң директору Э.А. Ооржактан амгы үеде байдалын айтырган. «Сарлыктар оолдаашкынынга белеткел эгелзэн. Сүттү доңургаш, садып-саарып тур бис. Кызылга эът садып чордувус, ажылдап алган акшавыс шаа-ла ол. Эътке хөмүр биле ыяш орнажырын чугаалаштывыс. Мынчаар чурттап тур бис. Кыштаглаашкын элзэн нарын эртип тур. Хем бажында чеди малчын кодан мал чеминиң чедишпезинден 2010 чылдың үүлзүн катаптаар деп барды. Ам бо средада ынаар сизген чоктадырывыс ол. Мал чеминиң курлавырын шыгжаар черивис чогу – берге айтырывыс ол. Чагырга черинге ол айтырыгны шиитпирлээр дээш келгеш, бо хуралда таваржы бердим. Берге байдалды ажып эртер дээш, бар-ла аргаларны ажылгаарын кызыдып тур бис. Бистиң кожууннун

девискээринде 56 малчын кодан бар. Чедери эң-не берге черлерде малчын турлагларга мал чеди чедирер дээрге, солярка, бензин чедишпес. Байдал ындыг-ладыр, Шолбан Валерьевич» — деп, Өшкү-Саар Аракчааевна илеткээн.

Тываның Баштыңы медээни дүрген бергени дээш, көдээ ажыл-агыйының хоочунунга, өөрүп четтиргеш, йогурттар бүдүрүлгези кайы хире чоруп турарын, хаптаар сава садып алган бе дээрзин айтырарга, ол талазы-биле айтырыг-даа чок, шупту анаа деп, Өшкү-Саар Ооржак харыылаан.

Шолбан Кара-оол ол чугаа соонда, ыраккы Мөңгүн-Тайга кожуунда мал кыштаглаашкынын контролдан салбазын база ажыл-чорудулгазын кезээде хөгжүдүп чоруур «Мөген-Бүрен» бүдүрүлгезинге доктаамал деткимчени көргүзүп турарын көдээ ажыл-агый сайыды Юрий Тытоолдан билээн.

ДРУЖИННИКТЕРНИ КАМГАЛААР

Келир чылдың январь 1-ден эгелеп Тывага эки тура улусчу дружиналар дугайында хоойлунун негелделери ажылдап эгелээр.

Ол негелделер езугаар республиканың эрге-чагыргалары эки тура улусчу дружиналарның (моон ыңай — ДНД дээр) кижигүннерин камгалаар уjurлуг. Полицияның эки тура дузалакчыларының амы-тынын болгаш кадыкшылын камгалаарының нормативтиг бөлүк документтерин ТР-ниң Чазаа деткээн. Тываның Чазааның Даргазының эрге-хоойлу ажыл-чорудулгазының, ооң иштинде ДНД-ниң айтырыгларын харыылаар оралакчызы Артур Монгалдың дыңнадып турары-биле алырга, Чер болгаш өнчү-хөреңги харылзааларының яамызы камгалакчы болуп турар. Дружинниктерниң камгаладылганын республика бюджетинде чогуур акша-хөреңги көрдүнген.

Камгаладылга компенсациязын дружинник кижиги хөй-ниитиниң корум-чурумун камгалаар хүлээлгезин күүседип тура, амы-тынындан чарлып, ооң кадыкшылынга когарал чедип, инвалид апаар, кемдээшкinner

ГТО-НУҢ ЭЛЧИНИ

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Тывага ГТО-нуң элчини болурунга чөпшээрешкен.

Ол хөй-ниитичи албан-дужаалга РФ-тиң спорт сайыдының дуjaалы-биле бадылаттырган кижилерниң даңзызын парлаан. Регионнарда ГТО элчиннери кылдыр томуйлатканнар декабрь 14-те Москвага чыгып кээр, эрге-байдалды тыпсырының байырлыг езулалы аңаа болур. РФ-тиң Чазааның хүлээп алганы план езугаар «Күш-ажылга болгаш камгалалга белениниң» күш-культура-спорт комплекзин үе-чада аайы-биле кириериниң сорулгазын ГТО-нуң элчиннериниң мурнунга салган.

Тываның Баштыңы спортта чаа кижиги эвес, ол саньда (ушунуң бир хевири) талазы-биле ССРЭ-ниң спорт мастери, а ол

алыр болза, төлээр. Социал магадылалды хуу камгаладылганың социал керээлеринге үндезилеп тыпсыр, ону бир календарь чылга чарып алырын көргөн. Тываның найысылалы Кызыл хоорайда ДНД составында кирген 15 дружинник-биле камгаладылга керээзин чарган, мэрияның дыңнадып турары-биле алырга, кижиги бүрүзүнге онаажыр акша 200 муң рубль чедэ бээр.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол эрге-чагырганың төлээлеткен органынга хуу камгаладылгага кирер улусчу дружинниктерниң долу даңзызын март 1-ге чедир кириер деп айтышкынны берген. Республиканың ИХЯ-зының дыңнадып турары-биле алырга, регион даңзызында 45 улусчу дружинник болгаш эрге-хоойлу камгалаар угланышкынныг ниитизи-биле 1925 дружинниктиг 1 хөй-ниити каттыжышкыны бүрүткеттинген.

Амгы үеде хүннүң-не дежурныйлаашкынче 200 хире улусчу дружинниктер үнүп турар, ол дээрге бир айда 6 муң ажыг кижиниң корум-чурум тудуп турары-дыр.

ышкаш кара курлуг болгаш каратэ талазы-биле бирги чергелиг.

— Бодумнун республикамга, Тываның бүгү чурттакчыларынга, улуг-бичиизи чок кадык-чаагай, чиик-сергек, багай чаңылдар чок болурун аажок күзээр чоруум-биле капсырлажып турар үле — спорттун элчини болур хүндүлүг хүлээлгени улуг күзелдиим-биле бодумга ап тур мен. Кадык-чаагай күш-дамыр чүгле кадык-чаагай сагыш-сеткил эвес-тир. Ол дээрге сээң эки ажылдыг болуруңнун, чедишкinner депшириңниң, өг-бүлөңде кижик-чолдуң база амыдыралдың бедик шынарлыг болуруңнун магадылалы-дыр — деп, бодунуң чаа хүлээлгезинге хамаарыштыр Шолбан Кара-оол чугаалаан.

Бистиң корр.

«СЕРЕМЧИДЕ ХОРАМЧА ЧОК»

Чоокта чаа Красноярскиге шынары куду, кылымал арагадан хөй кижиги хораннанган дугайында массалыг информация чепсектеринге дыңнадып турган болгай. Тывадан ырак эвес регионда ындыг коргунчуг чүүлдер болуп турда, биске база ооң кээри магатчок деп бодалдар башка дораан кирер. Ону ылавылап билип алыр дээш, ТР-ниң ажыл-чорудулгазының чамдык хевирлерин лицензиялаар болгаш хайгаараар талазы-биле албанынга четкеш, ооң салбырының даргазының оралакчызы **Эртинэ Юрьевич Намдан**-биле ужуражып, чугаалаштым.

— Красноярскиге хоралыг арага ишкениниң түннелинде, организм арыглаар баар, бүүрек органнары баксыраанындан берге байдалдыг 35 кижиги эмнелгеже кирген, а 14 кижиги амы-тынындан чарылган. Ынчангаш бистиң республиканың чурттакчы чонундан дилээривис болза, арага садар чөпшээрел бижик чок садыглардан арага аймаан садып албазын дилеп тур бис. Чүгле мөөңү-биле садар садыгларның арага продукциязының өртээниң адаа-ла 190 рубль болза, а үүрмектей садар садыгларга өртээ оон улуг турар уjurлуг. Арага садып алыр мурнунда садыгның ханазында аскан лицензиязының шынзыткан хоолгазын албан хынаңар. Эки шынарлыг продукция өртээ чиик болбас уjurлуг. Ылаңгыя улуг өртектиг арагалар (виски, коньяк) аңаа хамааржыр. Алкоголь садар тускай чөпшээрелдиг улуг садыглардан арага садып алыр уjurлуг. Бистиң республиканың девискээринге арага садар чөпшээрелди ТР-ниң ажыл-чорудулгазының чамдык хевирлерин лицензиялаар болгаш хайгаараар талазы-биле албаны тыпсып турар.

— Хоралыг арагалар садып-саарып турар садыгларны база хуу кижилерни тып алырда, кандыг албан организациялар-биле сырый харылзаалыг ажылдап турар силер?

— Бо ажылды чүгле бистиң албан чери эвес, күрүне органнарының шупту адырлары — муниципалдыг, эрге-хоойлу, хөй-ниити эвилелдери база суму, кожуун чагыргалары-биле катай хаара чорудуп турар. Республиканың бүгү кожууннарынче үнүүшкүннерни үргүлчү чорудуп, чон-биле, хуу сайгарлыкчылар-биле ужуражылгаларны эрттирип турар бис. ТР-ниң Чазааның чанында регионалдыг айыыл чок чорук департаментизи-биле база сырый харылзаалыг бис.

— Ол хире улуг ажыл чоруттунуп турза-даа, арага аймаан чөпшээрел чок садып-сайгарып турар садыглар азы «адресстер» дөмей-ле ында-мында тыптып, көвүдөп турарының ужуру чүдөл?

— Чөпшээрел чок садыг арага саткаш, туттурган таварылгада, ол бүдүү садып турар арагазын хавыргаш, чок кылгаш, торгаар уjurлуг. Ол торгаарда садыгны эвес, а садыгжыны торгаар апаар. А ол «адресстерде» арага садып турар кижилер хуу сайгарлыкчы-даа эвес боор, ынчангаш оларны анаа хамааты кылдыр торгаар. Ынчап кээрге, торгаалы 5 муң рубль. Оон ул-

гаттыр торгаар эргевис чок. Ол торгаалдың түнүн өстүрер болза эки деп бодаар мен.

Чонга хора чедирип чоруур мындыг кижилерни чүгле тудуп, торгаарындан аңгыда, хөй-ниити организацияларның киржилгези база улуг рольду ойнап турар. Кожуун чагыргазы бүрүзүнүң бодунуң аргалары турар болгай. Чижээ, Барыын-Хемчикте, Бай-Тайгада «адрес» бажыңнар

чанынга араганың хоразының дугайында улгаттыр бижээн, чураан баннерлерни азып турар. Азы кожуун бүрүзүнүң Интернет-те сайтылары бар, аңаа «адрес» бажыңнарны, чөпшээрел чок арага садып турар садыгларны бижип, сойгалап турар. Ындыг ажыл база дыка дээштиг, эвээш, биче-даа болза, түннелдиг деп бодаар мен.

— Кайы кожууннарда бо талазы-биле эң-не хөй чурум үрээшкinnerи болуп тура-рыл?

— Бүдүн республикада эң-не берге байдалдыг кожууннарда Тес-Хем, Чеди-Хөл, Каа-Хем, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик хамааржыр, оон ыңай бистиң найысылалывыс Кызыл хоорай.

— Красноярск бистен ырак эвес болгай, ол хоралыг арагалар бисте база келген боор аа?

— Чогуу Абаканда безин бүрүткеттинмээн. Бисте келген-даа болза, кезек үе дургузунда чажырыпкаш, 2-3 ай эрткенде көстүп кээп болур. Ынчангаш байырлалдар эрттирерде, арага аймаа садып алырда, кичээнге-лиг болурун чонга сүмелээр-дир мен.

— Чөпшээрел чок, хоралыг арагалар бистиң республика-же канчап эртип кээп тура-рыл? КАИ ажылдакчыларының ажылының кошкаанда бе?

— Ол бисти бир дүвүредип турар айтырыгларның бирээзи. Республикадан дашкаар бисте кирип турар ийи орук бар. Чаңгыс Шивилиг постузу амгы үеде ажылдап турар. Ак-Довурак

талазында хагдынган Ак по-зун катап тургузар талазы-а-ажылдар чоруттунуп тур. Ол дугайында ТР-ниң Чы-Баштыңы Ш. Кара-оол РФ Иштики херектер яамызы-а-дугурушкан. ИХЯ-ның неге-зи нарын апарган, ол негел-дүүштүр хагдынган посту-орнунга чаа пост кылыр-хөй акша херек. Ынчалза-да-ажыл чоруттунуп турар.

— Республикада лицен-лыг садыглар хөй бе?

— Кожуун бүрүзүнде чөп-релдиг садыглар бар. Чаа кожууннарда 3-4-даа садыг. Бо садыгларның эзлеринге-га алырда эки хынап ап тура-үргүлчү чагып-сургап турар.

— Силерниң лицензия-баны бюджетке чылда ч-акша кирип тура-рыл?

— Бир чылда тус чер бо-

динче 4 миллион 800 муң рубль кирип турар.

— Бөдүүн кижиги садып келгеш, шын эвес, меге ара-деп канчап билип алырыл?

— Шын арага тускай кам-лал маркалыг турар уjurлуг. Ону тударга илдең бидирге-өңнелип турар голограмма-руктарлыг боор. А меге ара-бүдүрүкчүлери өңүг принтер-бөдүүн саазынга парлааш, чы-шырып каар. Ону өттүрүптер-будуу былчажып турар.

Солун таварыштыр чон-«адресстерден», киоскилерден-такси чолаачыларының холу-дан база интернет-садыглардан-арага садып албазын дилээ-улус-тур бис. Чүгле арага сады-тускай чөпшээрелдиг садыглар-дан садыгларынче кыйгырып-тур бис. Бодуңарның база чо-кижилериңерниң кадыын кам-галап алыр силер. Хоралыг-арага садып турар чиижелерни-деткивейн, чүгле лицензия-садыглардан үргүлчү садыглар-болзувусса, «адресстер» чоор-чиде берип болур. Кадыкшы-ды чүнүң-биле-даа садып а-шыдавас деп билир болгай бис. Ол — өртек чок. Арага шил-алырда, серемчилик болу-«серемчиде хорамча чок» дээ-болгай. Анаа черле арага-шуут ишпээни дээр. Силерни-кадыкшылыңар, бодуңарны-холуңарда.

Хораннанып, хилинчектен-аарып-аржыырының орну-араганы амыдыралывыстан-руп кааптаалыңар.

Алдынай соң.

КАДЫКШЫЛГА ТӨВҮНДЕ ИЕЛЕР ХҮНҮ

ТР-нің аарыгларга удур кадыкшылга төвү иелер-тураскааткан хана солун-шүлүктөр, авазының ду-нда роликтер мөөрейин республиканың эмнелгелериниң илдамчыларының аразында ирген.

Шүлүктөр мөөрейинге уран-чулга дээш 3-кү черни күш-тура диспансериниң мас-кылыр эмчизи Шеңне Куу-ийиги черни республиканың ология эмнелгезиниң эм-Надежда Аракчаевна Мон-

гуш, бирги черни ТР-нің Кадык камгалаа яамызының ажилдак-чызы Валерия Коңгар алганнар.

Бодунуң авазының дуга-йында ролик көргүзөр мөөрейге үшкү черни ТР-нің аарыгларга удур кадыкшылга төвүнүн эмчи-зи Урана Тан-ооловна Хомушкун, ийиги черни республиканың нар-кология эмнелгезиниң эмчизи Надежда Аракчаевна Монгуш, бирги черни ТР-нің аарыгларга удур кадыкшылга төвүнүн херээ-женнер эмчизи Милада Гапонова ээлзэннер.

ТР-нің аарыгларга удур кадыкшылга төвүнүн кол эм-чизиниң хүлээлгезин күүседип турар Любовь Кара-ооловна Сат киржикчилерге болгаш чыгылып келген аарыкчылар-га, көркүчүлөргө байыр чеди-рип, чылыг-чымчак сөстөрни чугаалаан соонда, мөөрейге шылгараан тиелекчилерни дипломнар, хүндүлел бижикте болгаш өг-бүлөзи-биле кадык-шылга төвүгө халас дыштаныр сертификаттар-биле шаңнаан.

Айдың ОНДАР.

Аныяктар болгаш бизнес

«IT RILL» СЕРВИС ТӨВҮ

Тывада чедишкенин ажил-чоруур аныяк сайгарлыкчы-хей. Бай-Тайга кожуунуң Тээлиде «IT pill» сервис-и Азияна биле Кандан дыктарның аныяк өг-бүлөзи чылда ажыдып, чаңгыс чурттугларынга аңгы-аңгы ирнн ачы-дузасын (ком-тер септээр, картридж бу-долдурар, фото-чуруктарга тырар, эрги фото-чуруктар-ускай программа езугаар-тыр, куда-дой, доозукчу-ачыларның альбомнарын-ыр, документиленер хоол-рын көвүдөдир, интернет-ыштыр электроннуг чагаа-чорудар) чедирип, ажилда-р. Олар ниитизи-биле үш-ни ажилчын олут-биле-ырган.

Азияна Мылдық 2009 чылда иң өөрөдиге, эртем болгаш-иктар политиказының яамы-дан аныяк сайгарлыкчылар-еткир тускай сорулгалыг-рамма-биле 90 муң рубль-имчени ап, компьютерлер-эңнүг принтерни болгаш-даа херек чүүлдерни, 2011-да Кандан Мылдық ТР-нің-иктар херектериниң болгаш-талазы-биле яамызындан-муң рубльди алгаш, а фото-ратты, чырыкты шын өйлеп,-ыштырар тускай дериг-хе-елди садып алгаш, чурук-лязын база ажиткан.

2012 чылда эгелеп алган-рүлгезин улаштыр сай-адып, калбартыры-биле-на «Күш-ажыл рыногунда-чүрүлүг байдалды чавы-дырары» деп федералдыг-рамма таварыштыр 110 муң

Аныяк сайгарлыкчы Кандан Мылдық.

рубль-биле фотоальбомнар-кылыр тускай дериг-херекселди-садып алган.

Бо чылын «Тыва – хөгжүл-дениң девискээри» деп аныяктар-чыыжыга Кандан «Пенобетон-бүдүрериниң механизм тур-гузары» төлөвилелин камгалап, Тываның Баштыңының 100 муң-рубль грантызынга төлөп-тиг болган.

Амгы үеде сервис төвү кожуун-чагыргазының 1-ги каадының-улу өрээлин хөлөзилеп ап-турарлар. Келир чылдан эге-лээш, олар аңгы оран-сава-лээш, алырын планнап турар. Ынчангаш бо чылын Канданың «Дүрген – 2015»-ке камгалап-алган төлөвилели аңаа улуг-деткимче боор.

Азияна, Кандан Мылдықтар-сервис төвүн улгаттырары-би-

ле боттары база эвээш звес-акша-тегерикти (370 муң рубль)-үндүргеннер. Олар күрүнөдөн-алган деткимчени кызымаккай, үрө-түңнелдиг ажилы-биле ба-дыткаар сорулгалыг. Кандан-инженер-механик, Азияна эконо-мист дээди эртемнерни Тываның-күрүнө университетинге чедип-алганнар. Өг-бүлө ийи ажи-төлдүг.

Тывага биче болгаш ортума-к бизнести сайзырадып, аныяк-тарга бут кырынга туруп алыр-арганы берип, улуг деткимчени-көргүскени дээш, Тываның-Баштыңы Шолбан Кара-оолга, ТР-нің Аныяктар херектериниң-болгаш спорт талазы-биле яамы-зынга өөрүп четтиргенин олар-сеткилинден илеретти.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

Авторнуң тырттырган чуруу.

ХЕЙ-АЪТ БЕДИДЕР ОРУК

Ноябрь 22-де «Россия – 24» телеканалдың аныяк корреспон-дентизи Роберт Францев Абакан – Кызыл аразында аргыштырыл-га оруун тырттырып чораан. Ол Россияның федералдыг черге-лиг аргыштырылга оруктарының-талазы-биле хей-хей дамчы-дылгаларны кылган. Бо удаада-бистиң Саян дагларын одуртур-чоруткан оруктарны «Россия-24» телеканалга көргүскен.

Чурттуң найысылалындан-келген корреспондент Абакан-дан Тывага углай үнүпкеш, орук-ту сонугар, хайгаарап чоруп-оргаш, орукта ажилдап турар-улуг машина башкарыкчызы-Сергей Бондаренкога ужуражып, ооң-биле чугаалашкан. Хоочун-чоллаачы Танзыбей суурга өскөн. Амгы үеде төрзөн суурунун-орук ажил-агыйында 15 чыл-ажылдап турар. «Бо оруктар-меңээ кончуг таныш. Тывага-аргыжылга кылыр дың чаңгыс-орувус-тур. Ынаар демир-орук-чок, чүгле автомашиналар-биле-чүк сөөртүр, пассажирлер-дажыыр. Бистиң Танзыбей орук-участогу харыылаар девискээ-рин, кыш, чай дивейн, үргүлчү-аштап-арыглап турар. Кыжын-хар кылыннадыр чааптарга, эртенниң-не машина-биле-орукту ширбип, кургаг довурак-чажып чоруп каар мен» — деп, ол ажилын таныштырган.

Танзыбейден үнүптерге-ле, Саян дагларынче орук бедип-эге-лээр. Аай-дидир аргыжып турар-улуг-биче машиналар сыыладыр-каржып эртип-даа турда, орук-ажыл-агыйының ажилчыннары-ажылын кылып, чай чок турар-болган. Корреспондент оларның-чанынга доктаап, Танзыбей орук-участогунун даргазы Владимир-Урнышевке ужурашкан. Ол база-ла харыылап турар ажил-ижин, каксы-даа бол, чугаалаан. Тайга-эдээ болгаш, үргүлчү-ле хадып-чыдар. Кышкы үеде орукту дуй-хадыр, күштүг техникалар бар-оозу эки. Орукчулар ийи ээлче-де ажилдап турар дээрзин ол-чугаалаан.

Аалчывыс Ус, Буйба арт-сынын алып келгеш, ында орук-септеп турар ажилчыннарга база-ужурашкан. Кышкы оруктарның-белеткел ажилы колдуу дооступ-турарын Вячеслав Анфаловтан-билип алгаш, оруун уламчылаан.

Ол Саян дааның шыпшында-«Полка» деп адап чаңгыга бер-

генивис, оруктуң берге черинге-келген. Бедик дагларны ажыр-шөйлүп чоруткан федералдыг-чергениң автоорук Красноярск-крайдан эгелээш, Тыва биле-Моолдун аразында күрүнө кы-зыгаары Цагаан-Тологойга чет-кен. Республиканың бурунгаар-хөгжүлдизинге федералдыг-чергелиг «М-54 Енисей» авто-орук кончуг улуг ужур-дузалыг. Бо орукту 2006 чылдан эгелеп-федералдыг албан черинче-дамчыткан. Ооң Тывада учас-тогун Моолдун кызыгаарына-чедир Федералдыг күрүнө албан-чери «М-54 Енисей» орук эрге-лели харыылап турар. Даглар-ажылдыр шөйлүп чоруп каан-оруктарны бо эргелел-биле-кады ажилдажылгалыг орук-ажыл-агыйлары кылып турар. Кезек девискээр айылдыг-ке-зекке хамааржыр. Көшке бадар-орукта камгалап серини кылган. Ооң узуну 1340 метр, дооразы 9, бедии 5 метр.

Бистиң республиканы амгы-үеде өске девискээрлер-биле-чүгле автомобиль оруу ха-рылзаштырып турар. Бедик-дагларның арт-сынын ажил-дыр болгаш чавызааштыг хо-вуларны кежилдир чоруткан-ол автооруктуң байдалын-дан чурттуң сайзырап турары-көстүп турар деп, «Россия-24» телеканалдың корреспонден-тизинге «М-54 Енисей» орук-эргелелиниң ажилдакчызы Ар-тыш Янзoo тайылбырны берген.

Россияның оруктарының бир-кезии Абакан – Кызыл – Эрзин-аразында «М-54 Енисей» феде-ралдыг албан чериниң харыылап-турар оруктарының дугайында-чылдың-на Россияның журна-листери солун-сеткүүлге чыры-дып, телеканалдарга көргүзүп-турар. Эрткен чылын кээп чораан-корреспондент бо оруктуң ду-гайында «М-54 Енисей» феде-ралдыг албан чериниң Тывада-даргазы Андрей Көк-биле чугаа-зын «Дороги и Транспорт» деп-сеткүүлге чырыдып бижээн. А бо-чылын «Россия-24» телеканал-дан Роберт Францев Абакандан-Тывага чедир сургакчылааш, «Россияның оруктарына аян-чоруктан кылынар, бойдустан-чаражынга, дагларның бединге-кижиниң хей-аъды көдүрлүп, сеткили сергек болур чүве-дир» — деп кыйгырган.

Анисья ТЮЛЮШ.

ЧОННУҢ ТӨЛЭЭН АКШАЗЫН ООРЛААН

Акционерлиг ниитилелдин-оператор-кассирин, ийи мил-лион ажыг рубльди оорлааны-дээш, шийткен.

Кызылдың хоорай суду Ирина-Егоркинан РФ-тиң КК-зиниң 160-чүүлүнүн 4 кезээнде көрдүнгөн-херекти үлгеткен деп буруу-даткан. Ол дээрге аңаа бүзүрзөн-акша-хөреңгини онза улуг хем-чээлге оорлааны-дыр.

Истелгениң болгаш судтун-тодаратканы болза, «Тыва-вазнергосбыт» акционерлиг-ниитилелдин бухгалтер, үндүрүг-учеду болгаш отчет килдизиниң-оператор-кассири болуп ажил-дап тургаш, алыксак-чиксек-чоруу-биле албан-хүлээлге езу-гаар аңаа даандырган акша-хөреңгини оорлаар деп шийт-пирлээн. Ындыг сорулга-биле ол-электри энергиязын ажыглааны-дээш хамаатылардан кирген-акшаны касса отчедунга киир-санавайн, бодунга шийгээткен.

2013 чылдың январь 15-тен-ок-тябрь 13-ке чедир ооң оорлаан-акшазының түңү 2 млн. 278-муң 329 рубль болган. Ындыг-үүлгедиг-биле ол «Тываэнергос-быт» АН-ге онза улуг хемчээлдиг-когаралды чедирген.

Кызыл хоорайның суду кезем-че херээниң бүгү материалдары-биле танышкаш, талаларны-дыңнааш, шийткелди чийгедир-болгаш аартадыр барымдаа-ларны өөренип көргөш, Ирина-Егоркинан хосталгазын ийи-чылда казып шийткен болгаш-300 муң рубльге торгаан. Шийт-келди ол ниити чурумнуг эдип-чазаар колонияга эрттирер.

Когараан таланың негел-дизиниң чамдызын хандырган, шийттирген кижиден хавырган-эт-хөреңгини негелде хандыр-тынгыжеге чедир кадагалаар.

Чингис ЧАМЗЫРАЙ,

Кызыл хоорайның проку-рорунун дузалакчызы.

ШЫДЫРААЧЫ МӨГЕНИН МӨӨРЕЙИ

Хостуг хүрешке республикада билдингир спорт мастерлериниң бирээзи, шыдыраачы мөгөжовис, хүндүткелдиг дунмавыс, чоргаарлары коллегавис Александр Соянович Ойдуң төрүттүнгенинен бээр мугур 60 харлаанын тураскааткан шыдыраа маргылдазын Тываның сайгарлыкчы чорук техникумунга, хөөредиг чок, хөлчөк шыырак белеткелдиг, байырланчыг байдалга, бедик деңгелге эрттирген.

Байырлыг ажыдышыкына юбилярның кат-иези Мара Монгушова тараалаң Таңдыдан, кыдыг-кызыгаар Өвүр, Бай-Тайга болгаш өске-даа кожуунардан чыгып келген шыдыраачыларга, төрөлдериң өмүңнээзинден чылыг, чымчак сөстөр-биле чалаттырганнарның сагыш-сеткилин сергедип, сеткил-хөөнүнүн хей-адың көдүрүп, байыр чедирген.

Парадтың башкарыкчызы болгаш кол командалыкчызы Мара Монгушовнага ушкакы каапкан шыдыраачы мөгениң шынчы эштери тренер башкы Анатолий Монгуш, хам Лазо Монгуш, Улан-Быраа (Ийме) чурттуг чогаалчы, башкы Алдын-оол Ондар эңерелдиг, эргим сөстөрни чүрээниң ханызындан шүлүктөй аарак илереткен. Эки күзүшкүннер доозулган соонда, кол судья, спорт мастеринге кандидат Херел Сандай-оол мөөрей эгелээнин чарлапкан.

Мөөрейниң көрүштүү болгаш солуну бирги салыгдан-на көстү берген. Ук мөөрейниң эң улуг назылыгы Кара-оол Оюн "ашактарның анандызы мен" деп амырап мактаныр, "көдүрбээн хөңзү чок" көк баштыг, хөй арга-дуржулгалыг Мижит Ооржакты кыңчыктырбайн баргаш, ыятканындан мактанкчының дери арнындан кылаңайнып төктүп турар кылдыр ыдың чидир, ырмазын сый уткан. Ол-ла Кара-оол Оюн оюн ортузунга чедир

турнирде байдалы чүгээр ойнап чоруп орган байлак дуржулгалыг Павел Маспик-оолду «даялап октааш», ооң улуг санын хунаап алган. Кара-оол Кашлык-оолович бодунуң бөлүүнге чемпионнаан Даш-оол Ондарны база девидеткеш, удар часкан.

Чеди салыг доостурга, түңнелин ийи бөлүккө үндүрген. Кайы-даа бөлүктен 6-6 ойнакчыны шаңнаан. Тускай шаңналдарны база тургускан. 60-дан 69 хар назылыг бөлүккө "үргүлчү чемпионнаар Лүндүп Кызыл-оол" дижиривис хоочун спортчу бо удаада база адын сыкпаан, хамыкты кайгаткаш, бирги черге үнө халааш, өөрүнүн чоргааралын болдурган. Республикadan дашкаар зона маргылдаазына ойнаар эргелиг хоочуннарның каш дакпыр чемпиону, спорт мастеринге кандидат К.К. Лүндүпке тодуг-догаа, томааныг хой чылы хөлчөк "дүжүткүр" чыл болган. Шагаа хүннеринде Лазо Монгуштуң 65 харлаан юбилейинге чемпионнай каапкаш, Бай-Тайганың Шуйга Улуг Тишпелгениң 70 чылынга тураскааткан шуйжуларның организастан маргылдаазынага тиилээш, дириг хой-биле шаңнаткан. Чай дүжүп кээр-ге, чалалгалыг Хандагайтыже хаккаш чорупкан. Аңаа Степан Түлүштүң 60 харлаан юбилейинге тиилээш, Өвүрнүн Торгалыг талазына доруккан кара баштыг, деспи дег калбак улуг ужалыг ак иртти аал-оранына чүдүрүп эккелген. Чайын чемпионну шаңнап турган өргө, тарбаганныг, өөр-өөр мал-маган өдек-хонаш сыңышпастаан Өвүр оглу С.К. Түлүш ийиги черниң дипломнуг медалын акша шаңналдыг шаалдалыг өг-бүлезинче аыттанган. Кызылчы Василий Монгуш хүлер медалдыг ээзи бооп, үшкү черни ээлээн. Андрей Намсырай дөрткү черге төлөптиг болган.

Бешки черде — Лазо Монгуш. Таптаашкынныг турнугуушкун чылдары дижиривис үениң, 1987 чылдың Кызыл хоорай чемпиону Дардаш Монгуш акша шаңналдыг адаккы алдыгы черге кыстына берген.

Узун назылыг хүндүлүг кырганнар аразына студент чылдарында Волгоградка чемпионнап турган, ырмасынчыг рынок дүшкен дүшкүрлүг үеде Таңды кожуунга болган бир мөөрейге ийи мөгениң дириг төве-биле шаңнаткан 74 харлыг юрист Даш-оол Ондар бирги черни ап, шылгараан. Ийиги черни ээлээн, алыс боду Улуг-Хем уктуг, бажы бедик, ыдык Бай-Тайганың Кызыл-Даг күдээзи, Россияның болгаш Тываның алдарлыг чурукчузу, даш чоңукузу Хунан Киров юбиляр эш-өөрүнге суй белектерни тудуп сунар чаңчылдыг кижиге болгаш, күдээлеп барган чериниң девискээринде Тывада эң элбек чонар-даш шыгжамыр чыдымныг Сарыг-Хаяның чараш даштарындан бурунгуларывыстың ойнап чоран дүрзү хөвирлеринге дүшүрүп тыва шыдырааны дуңма-коллега Александр Ойдуңка чазап бээрин аазаан. Үшкү черге үнген бирги разрядчы Мижит Ооржак хоочун коктуг дээрзин шыңзыткан.

Сезен ийи харлыг-даа бол, Сеңгин чаңгы үре-сады Сергелең, чиик

Алдын-оол Ондар. Чемпионнай бээри көвей деп, хоорай хоочуннарының кожаңнап ырлажыры спорт мастеринге кандидат шыдыраачы Алдын-оол Содунамович Ондар дөрткү черде астынып калган. Спорт мастери (шой көдүрериниң талазы-биле) Савин Ондар бешки черниң акша шаңналын алган. Барыын-Хемчиктиң алдарлыг шыдыраачызы, амгы үеде Сукпак суурда чурттап чоруур Онгак Куулар, төгериңиң орнунга амзааны

дээр дээриниң, алдыгы черге төлөптиг болган.

Республика чергелиг улуг мөөрейниң эң улуг назылыг, хүндүткелдиг өгбөвис, амыдыралының хөй кезиниң руль долгап, дугуйлар кырынга чурттап эрткен 85-тиинче омаксергек кирипкен, күш-ажылдың хоочуну, чолаачы Кара-оол Карашпаевич Оюн "Каисса" хөй-ниити шыдыраа клувунун президентизи, юбиляр шыдыраачы мөгө Александр Ойдуңтуң кат-иезиниң холундан тускай акша шаңналын алгаш, өөрүп четтиргениниң өөрүшкүзүн илереткен.

Деткикчи бүрүзүнүң кириген салышкыны амыдырал, ажил-хөреэниң аас-кежиктиг бай шинчилиг элбекшилдин, нарын, берге өйдө балдырдыңзыг, шымбай чурттап, шыдамыккай кызымаан, ажилгырын, демниин, келир үеже идегелдиг бүзүрелдин көргүскен. Юбилярның 9 харлыг чемпион хеймер кызы Арсения, найыралдыг өг-бүлениң элээди назылыг талантылыг шыдыраачылары Самба, Санчаадан эгелээш, авыралдыг төрөл бөлүктүн аалының болгаш болуп эрткен арбын шаңналдыг бо мөөрейниң онза «одакчызы», алдан арттың сиртин тепкен Александр Соянович Ойдуңтуң буянныг кат-иези, Бай-Тал совхозтуң баштайгы тургузукчуларының бирээзи, самбың чуур бухгалтер, Монгуш Машпалдырның уруу Мара Монгушовнага чедир дөгөрезиге чыгып келгеш, бот-боттарын хумаалап, хүндүлөжип, дузалажып, деткижи билерин херек кырында бадыткааннар.

Маргылдааны организастиг, шалыпкын, шынарлыг эрттиреринге кол судья Херел Сандай-оол, кол секретарь Айсуу Монгуш көскү үлүүн киригеннер. Даңзы САЛЧАК.

Кызыл хоорай.

ЧЫЛЫГ-ЭЛЕКТРИ ТӨВҮНДҮ

Кол энергетик Александр Ондар.

Республикада одалга зону эң чидиг айтырылганы бирээзи.

Хову-Аксының ЧЭТ соң албан черлериниң, хөй чурттаар бажыңнарының чыл биле хандырылганын град езугаар эгелээн. Бүдүрүлгө кол энергетиги Александр Ондар.

— Бо хүнде ийи котел ажадап турар, үшкүзү — курлавада. Хөмүрнүң бир хүнде чардалы 64 тонна, ооң курлавыр Элегес-Аксының хөмүр-дүүргайындан неделя санын чагыг езугаар сөөртүп турбис — деп, арга-дуржулгал ажилдакчы чугаалады.

ЧЭТ-тиң ажилдакчылары дүн-хүн чок харыс салгал ажилының түңнелин Хову-Аксы суурнуң төп эмнелгезинче школарыныче киргеш таа чуртталга бажыңнарының чылы +25 градус) соңгалар агаарладыры-биле ажада алганындан эскерип болур.

Шончалай ХОВАЛЫ

Авторнуң тырттыргачыруу.

«Кадыкшылдыг ооруу»

Декабрь эгезинде Сүт-Хову кожуунуң төвү Суг-Аксы суурнуң төп эмнелгезинде «Кадыкшылдыг ооруу» деп губернатор төлөвилелиниң эмчи бригадасы аарыг уругу ту хулээп ап, шинчилген кылган.

Кожуунуң төп эмнелгезинде аңгы-аңгы аарыглар аайы-биле 6 эмчи чонну хулээп алган. Аңаа улуг назылыг хоочунна хөй болган. Оларның аразында Ишкин, Кызыл-Тайга, Кара-Чыраа болгаш Суг-Аксы дээш, өскө даа сумуларның чурттакчылары бар.

Кеш эмчизиниң шинчилгө гени-биле алырга, будунда грипп боктуг элээди оолдар база кодурдан аарып эгелей берген бичии уруглар бары тодараттыганын.

Республиканың аарыгларга удур кадыкшылга төвүнүн специализи амыдыралдың кадык омур-хевирин суртаалдаан чүрек-дамыр системаның халдавырлыг аарыглардан чачаар камгаланырының база хоралыг ыжыктар дугайында бижээн буклеттерни чурттап чонга үлээн.

Кадыкшылдыг үе-шаанда хөй нап, аарыгларны баш бурунган тодараткаш, үзе эмнедир-биле диспансеризацияны эртти алырынче силерни кыйгыртатур бис!

Республиканың аарыгларга удур кадыкшылга төвү.

ЧЕМПИОН МАЛЧЫН

Кижиниң аксының кежиимыа бо чанында дээр чөл. Сидор Семенович Анай (чуррукта) дуржулгалыг малчын, ол сөстөрнүң шынныын билип, чурттап, ажилдап чоруур. Ол алдан алды чылдар бурунгаар Эйлиг-Хем сумузунуң Чаңгыс-Шиви деп черге төрүттүнген. Бичиизинден тура мал кадарып өскөн төрөөн чериниң делгемнерин ол пат билир. Көгөрип, көстүп чыдар улуг, бедик, көөрге безин сүрлүг даг, Буура даг, ол. Хоочун кадарчының чайлаа ооң эдээнде, Адыр-Тей деп черде.

Даглар аразында чаштыгандег чаттылган бичии суурже орукту күчүлүг Улуг-Хем, чалгыглары-биле карактап, камгалаан дег, далаш чок агымын шуудуп бадып чыдар. Сидор Семеновичиниң кыштаа чедери берге кадыр-берт хаялар дуглаан орукту тавараан боорга ыңдыг бе, Ыяш-Каар арт деп аттыг. Ада-өгбөзениң турлаг хонаштарын эңзиретпейн ээлеп чоруур малчын болду. «Мээң ада-өгбөлөрим угундан мал кадарып чораннар. Мен оларның бо чымыштыг ижин уламчылап чор мен. Амгы үеде уругларым база малчыннар болгулаан. Мал ажылы тыва кижиниң ханында деп бодаар мен. Бо ажилдан халбактанып чоруур-ла болза, экти бедик, чоргаар чурттаар» — деп, ол чугаалады.

Аныяанда, 1967 чылда, он класссты дооскаш, Балгазынның профессионал-техниктиг училищезинге өөренип киргеш, тракторист-машинист деп мергелди чедип алган. Ынчалдырла «Күш-ажылдың хостуу» сов-

хозка трактористеп ажилдай берген.

1974 чылда черле мал кадарып көрзе дээр күзели боттанып, эң баштайгы коданны хулээп алган. Өөнүң ишти Чечекмаа Кыргыс-овна-биле баштай элээн каш чыл сергелер кадарып келгенер. Өшкү мал кандыг ийик, хая-дуруг кырлаар, маңнаган. Аныяк малчыннар удатпаанда эки көргүзүлгөргө малчыннар деп мактады бергенер. Барык-ла чыл бүрүзүнде совхоз

баштаар черинден хөвис, хеп чуур машина азы аът-биле-даа шаңнадып турган. 1980 чылда эң хөй дүк кырган дээш рекорд тургузуп, кожуунга чемпион болганнар.

Чылдар эртип, мал-маганы көвүдөп, 2010 чылда Сидор Семенович республиканың муңчу малчыннарының санынче бүзүрелдиг-биле кирген.

Ам бо хүннерде оларның коданында муң ажыг шээр, дөртөн ажыг бода мал база үш аът бар. Тура-сорукут малчыннар сиген-ширбилин четчир кылдыр белеткеп алган. Суг сөөргө, көжер-дүжерде чүдүртүнер машиналыг болгаш тракторлуг. Чыл санында боттарының шөлүңгө чиңге-тарааны болгаш картофельди өстүрүп, дүжүдүн ажаап ап турарлар.

«Тыва Республиканың алдарлыг малчыны» деп хүндүлүг аттың эдилекчизи Сидор Семенович Анайның күш-ажылчы чедишкениниң чажыды «Көжээниң мурнунда хүндү» деп үлегер домак-биле тайылбырлаттынар.

Анисья ТҮЛҮШ.

Авторнуң тырттыргачыруу.

САМБЫҢ TUTKANDA, САНАКЧЫ...

Кижилер болгаш чылдар

истиң аравыста чурт-
туруур хоочуннарда кай-
чык аажы-чаңныг, кижилер
аштыг, ажил-ижинге ха-
салгалыг, кандыг-даа
эки эчизинге чедирер
ерлиглер хөй. Оларның
экин номчукчуларга та-
тырайн.

Эрткен вектиң тозан чыл-
дарда, Тыва Республиканың
аның кежигүнү турумда,
Хем кожуунче сургакчы-
кылдыр мени томуйлаан.
Кожуун, албан черлери,
рулгелер, сумулар хөй
кижи чорударын шит-
тэн. Мээң-биле кады РФ
Монополияга удур күрүне
единиң Тывада девискээр
елиниң удуртукчузу база
кежигүнү Э.Х. Меңниг-оол
болган. Чазак бажыңыга
хуралдар үезинде ужура-
шкандилежи каардан өске,
танывазым дарга-биле
ажылдап турганым Пар-
комитетиниң машинасын
рупкаш, кады чорутувус.
жуунга канчаар ажил-
урганывысты чугаала-
н. Чүгле Эрес-оол Хо-
валыгович бодамчалыын,
аа чугаалаар, кылдыр дээр-
авылап алырын, Чазак
ун таныштырып турар
ну чалгааранчыг кылдыр
вес, кижилерниң сагыш-
ын доолдуруп кээр «ди-
ижектер-биле бадыткап
тайылбырларын дыка
дым. Ооң бир онзагай
— отчет үезинде салдын-
тырылгаларга шын, чедин-
ыны бээр. Чазактың
кажан-даа нарын бол-
у улус чыылган черге
үлелдер, хомудалдар,
елер черле үнүп кээр,
кижилер айтырынын
рылгыг кылдыр хорадап
салыр. Ындыг таварыл-
ес-оол Ховалыговичиниң
элдээ дам баар, улус-
аргышпас, «Силерниң
турар айтырыңар дыка
нчалза-даа ону Чазак
инге чугаалажып турар
дээр ол талазы-биле
нып турар ажилдарга
ай доктаар чораан. Ооң
аргазын «хаайымга кер-
чораан мен.

Эн чылдарның эгезинде
улус ажил-агынын
а органнары тургусту-
н салбырлары, эрге-
и регионнарга ажит-
эглээр. 1991 чылда
Федерациязынга Моно-
удур политика болгаш
иктиг чаа тургузуглар-
кириниң талазы-биле
комитетиниң девискээр
и Тывага тургустунган.
ө-биле холбашкан бо
тургузугнуң удуртукчу-
черниң кадрлардан
деп айтышкынны төп
дүрген. Республиканың
тазы бисте бар эконо-
халтерлерни ылавылап
ган соонда, шилилге
ниг-оолга келген. «Оон
жиниң бо ажилды ууру
— деп, ол үеде Чазактың
тазы, сайыттар, албан
иниң удуртукчулары чу-
уп турган. Ол идегелди
ол Ховалыгович ынчан,
ла, шынзаткан. Ооң
чаа тургузугнуң сорул-
ки күүседип, шаңнал-
дарны-даа ап келген.

Аңгыс черге турар звес,
ниг-оол ол органга б
ылдап чорда, ол албан
үжүрүп каапкан. Бедик
лиг специалист кайын
ок артар, 1997 чылда
еспубликаның Көдээ
ый сайыдының экономи-
ш саң-хөө талазы-биле
ралакчызынга дораан
аткан, оон 1999 чылда
дыштанылгага үнген.
алза-даа ол ажил-ишчи
игр чоруун салбаан,

чылдың кайы-даа үезинде бир-
ле кожуунга, албан черинге,
бүдүрүлгеге чеде бээр. Ол
аныяк-өскенге үнелиг чагы-
сөзүн берип, амыдыралдың эки
чижектерин оларга чугаалап,
шын орукче углаарынга идеп-
кейлиг кижип чоруур.

Бо чылдың октябрь төнчү-
зүнде «Шын» солунга бир кижиге
75 харлааны-биле байыр чеди-
ришкени үнген. Ооң маадыры
ким звес дээр көөрүмге, Эрес-
оол Ховалыгович болду. 75!
Ону кудумчуга маңап (ылап-ла
маңап), улус-биле чугаалажып
турда назыны ол хире барган
деп бодаары берге. Амыды-
ралга идепкейлиг, туруштук
кижиниң, меңге ишчиниң, чаагай
сеткилдин ээзиниң аныяк-
сыг болуру чөп деп бодадым.
Ынчанга ооң эрткен амыдыра-
лындан мээң билirim чүлдөр
кино-чурукта чүве дег база катап
көстүп келди.

Эрес-оол Ховалыгович
Чазак-Хөлдүн Ортаа-Хемге
1940 чылдың октябрь 29-та
төрүттүнген. Ол 1962 чылда
Кызылга көдээ ажил-агый тех-
никумун дооскан соонда, төрзөн
Улуг-Хеминиң «Улуг-Хая» сов-
хозка учетчиктеп, күш-ажылчы
базымын эгелзэн. Оон бээр
бодунуң бүгү амыдыралын саң-
хөө-биле холбап келген. Өвүр
кожуунуң көдээ ажил-агый
эргелелинге кол экономистеп,
Тываның Көдээ ажил-агый
ямызынга бухгалтер учеду
болгаш отчет килдизинге ажил-
дап, Саң-хөө ямызының чаа
тургустунган килдизин удуртуп,
Тывага Агроуплетпур комитети
тургустунарга оон даргазының
саң-хөө болгаш экономика тала-
зы-биле ораакчызынга ажил-
даан.

Эрес-оол Меңниг-оолду
саң-хөө ажилдакчызы кылдыр
төрүттүнген деп санап болур.
Ооң ынчаар хевирлеттинеринге
Тываның көдээ ажил-агый тех-
никумунга болгаш Бурятияның
көдээ ажил-агый институтунга
чедип алганы экономист-бухгал-
тер мергежили улуг идиг болган.
Алдан чылдарның ортандан,
чеден чылдарның эгезинге че-
дир ырак Өвүрге ол аныяк эрнин
ажылдап турган чылдарында
көдээ ажил-агыйга болгулаан
улуг өскерлишкinnen оон ады-
биле холбашкан. Ынчан-на тус
черниң чурттакчылары назы-
хары аныяк-даа болза, бодам-
чалыг, ажил-агыйн билири
аажок, кызымак, көдээниң бөдүүн
ишчилериниң — малчыннарның,
механизаторларның, тудугжу-
ларның санал-оналын ыяап
кичээнгейге алып, бодунуң ажи-
лынга барымдаалаар кижип деп
үнелеп турганнар. Оон аңгыда

бодунуң туружун камгалаар,
шын дээр соонда «чыда өлүр»
кижи дээрзин ынчан-на эскер-
геннер. Чогуу турушкан айты-
ры кедизинде эки түңнелдиг
болурун амыдырал бадыткап
келген.

Тывага экономиктиг чаартыл-
галар, планнаашкынга чаа-чаа
чүлдөр 70-80 чылдарда дыка
нептереп эгелзэн. Көдээ ажил-
агыйга хамааржыр чугула про-
граммаларны ол ажилдап кы-
лып, ооң күүселдезинге идепкей-
лиг кижип эгелзэн. Чижээ, 1977
чылда РСФСР-ниң Чазаның
доктаалы-биле, Тываның де-
вискээринде бүгү колхозтарны
совхозтар кылдыр эде органи-
застан. Ол чылдың июль 1-де
чаңгыс-даа колхоз артпаан, а
оларның күрүнеге өре-ширези
артып калган. Ол өрени үндүр
бжири, күрүне секторунче
шилчезен ажил-агыйларның
ажылдакчыларының алып
шалыңын чаңгыс аай кылдыр
тургузары чугула апарган. Бо
бөдүүн звес үлө-херек Тыва
АССР-ниң Көдээ ажил-агый
ямызының бухгалтер учедунуң
килдизинге ажилдакчызы Эрес-
оол Ховалыговичиге онаашкан.

Бо чугула болгаш харысал-
галыг ажилды Э.Х. Меңниг-оол
удуртуп эрттирген. Санаашкын
ажылдарын дүн-хүн чок кы-
лып тургаш, быжырымчалыг
кылган отчетту көдээ ажил-
агый эргелелдериниң техниктиг
чөвүлелинге кириер, аңаа ба-
дылаткан соонда, чаа тургус-
тунган совхозтарже тарадыр.
Чүгле ол звес, чаа байдалдарда
ажылдаарынга удуртукчуларны,
ажылдакчыларны, оон туржук,
бөдүүн ишчилерни өөредир
апаар болгай. Ол ажил база
Эрес-оол Ховалыговичиниң
хүлээлгези апарган. Ол аңаа
удурланмаан, ону улуг күзелди-
биле, бодунуң хуу үезин бода-
вайн күүседип турган.

Эрес-оол Меңниг-оолду
Өвүрнүң совхозтарының чаа езу-
биле ажилдап эгелзээриниң баш-
тайгы оруун, уг-шин ажиткан
кижи деп чөптүү-биле үнелеп
турар. Чүгле ол звес, бот-орулга-
чарылга-биле ажилдаарының
системазын база совхозтарга ол
тургускан. Ону боттандырарда
экономиктиг анализтерни хөйну
кылып, амыдыралга канчаар
ажылдакчыларын ылавылап, ону
практиктиг ажил-агыйга удур-
тулга болдуруп келген.

Тываның көдээ ишчилери,
удуртукчулары Э.Х. Меңниг-
оолду республикада эң шыырак
экономистерниң бирээзи деп
шын-на үнелеп турар. Ындыг
үнелелди ол бодунуң төлөпиг
күш-ажылы-биле, кызымак чо-
руу-биле, бодунуң шилип алган

мергежилерге бердингени-биле
чедип алган. Ооң ажылы каби-
нетке кылып кылдыр көрдүнген,
дүн-хүн чок отчеттар хүлээп
ап, оларны сайгарып, үстүкү
албан черлеринче дамчыдып
олуруп болза, кым-даа ону
чектес, ажылы ындыг кижип
дээр. А Эрес-оол Ховалыгович
кабинетке үр олуруп шыдапас,
ол айттыг, чадаг, машиналыг
ажыл-агыйларның шуптузун
эргий кезип кааптар турган. Ол
хойжу бригадаларга, ферма-
ларга чедер, ажилчиннар-биле
иш кар чокка чугаалажыр,
оларның канчаар чурттап ора-
рын сонуургаар.

Салым-чаяаның экономист,
ажылга чаа хевирлерни док-
таамал дилеп чоруур кижип бол-
ганындан, Э. Меңниг-оол төп
парлаада үнгүлзэн чаартыл-
галарны сонуургап, ону бистиң
республиканың байдалдарынга
ажылдакчыларның аргаларын ди-
леп тып келген. Ооң түңнелинде
«Бригада керээзи», «Өг-бүлө
керээзи», «Малды санаарының
актызы» деп билиглер тывыл-
ган, ажил-агыйлар оон-даа эки
түңнелдерни чедип ап эгелзэн.

Рынок экономиказынче шил-
чилгени дуржулгалыг экономист
чогумчалыг деп хүлээп алган.
Өнчүнүң хөй хевирлериниң
тургустунганы ооң сеткилинге
аажок таарышкан. Хостуг садыг-
лаашкынны, сайгарлыкчы ажил-
чорудулганы, ортумак болгаш
ичке бизнести ол кижиниң амы-
дыралын экижидериниң чугула
быразы деп санап, чүгле ажил-
гыр кижиниң амыдырал-чурт-
талгазы төлөпиг болур дээрзин
аныяктарга сагындырып турар.

Республиканың көдээ ажил-
агыйының айтырылганын иштин-
ден билер болгаш Э.Х. Меңниг-
оол — ону экижидип алырының
талазы-биле төлөвилелдерни
боттандырып чоруур идепкейлиг
экономист. Ооң бир чижээ, ол бо
чылын Ажил-агый дептериниң
майыын тургускаш, ону Россия-
ның Көдээ ажил-агый ямы-
зынче кириген. Ону ук албан
чери аажок чүлдүг деп санаан
болгаш бадылаан, ылаңгыя мал
бажын санаарының актызының
төлөвилелин кайы-даа регионга
ажылдап болур деп үнелзэн.

Бо чылын республика Наа-
дымы Чөөн-Хемчиктин Чазак-
даана хоорайга болуп эрткен.
Ооң байырыг хуралынга Э.Х.
Меңниг-оол бодунуң ол чаа
төлөвилелиниң дугайында чонга
таныштырган. Байырлал концер-
тин Тываның Баштыңы Шолбан
Кара-оол-биле кады көргөн
(чурукта).

Тываның көдээ ажил-агый
адырынга көскү салышкын-

ны кириген кижиниң кандыг
шаңналдар алганын сонуурга-
дым. Аңаа «Тыва Республиканың
алдарлыг ажилдакчызы»
хүндүлүг атты 2010 чылда ты-
выскан, 1970 чылда ону Ле-
нинчи юбилейлиг медаль-биле
шаңнаан, ол ышкаш «Россияның
профвилелдериниң 100 чылы»
медалды эдилекчизи, 2013
чылда Тыва Республиканың
«Шылгараңгай күш-ажыл дээр»
медалы-биле шаңнаткан. Ол
ышкаш Россияның Монопо-
лияга удур албаны аңаа
өөрүп четтиришкенин-даа
чарлап турган, Хүндүлел би-
жикти база тывыскан. Эрткен
чылын ол Россияның болгаш
Тываның демнежилгезиниң,
Кызыл хоорайның үндезилеп
тургустунганының 100 чылынга
алдар болдурган юбилейлиг
медалды база чаалап алган.

Э.Х. Меңниг-оол 10 ажыг чыл
дургузунда Тываның Чазаның
кежигүнү болуп келген. Улуг
Хуралдың депутатынга база
соңгудуп чораан. Ооң кылып
келгени-даа, ам-даа күүседип
турары хөй-ниити ажилда-
ры дыка хөй: Тыва АССР-ниң
Улусчу контроль комитетиниң
кежигүнүнге, көдээ ажил-агый
ажылдакчыларының проф-
зилел обкомунуң ревизия
комиссиязының кежигүнүнге
соңгудуп чораан, Көдээ ажил-
агый, Саң-хөө ямыларының,
үндүрүг инспекциязының болгаш
республиканың өнчү-хөреңги
комитетиниң коллегия кежигүнү.
Хөй-ниити ажилдарын ол база
ак сеткил-биле күүседип, удур-
тукчуларның үнелелин, хүн-
дүткелин чаалап алган.

Ол өөнүн ишти, профвилел-
дериниң хоочуну, «Тыва Рес-
публиканың алдарлыг ажил-
дакчызы» хүндүлүг аттың эди-
лекчизи Кара-кыс Чамбал-оол-
овна-биле бежен ажыг чыл
дургузунда кады аас-кежиктиг
чурттап, ийи кысты өстүргеннер.
Улуг уруу Людмила Эрес-оолов-
на Омскиниң чер тургузуунуң
институдун дооскан, ам Чер
комитетинде ажилдап турар. Ол
— «Россияның чер тургузуунуң
талазы-биле хүндүлүг ажил-
дакчызы». Ийги уруу Руслана
Эрес-ооловна Иркутскиниң ме-
дицина институтунуң хирургия
факультетин, оон соонда
Москваның урология универ-
ситетин дооскан, № 2 поли-
клиникада. Уйнуктары Эртине
биле Анзат дээрди эртемни че-
дип алганнар. Чонунга чаагай
ажыл-херек бүдүрүп, ам-даа
ажыл-херекти кылып чоруур,
ажы-төлүн төлөпиг өстүргөн
Меңниг-оолдарның өг-бүлөзи
аас-кежиктиг чурттап орат.
Силерниң кырыңарга хүн кезээ-
де чырып, аас-кежиктиг кежи-
чолу кажан-даа өшпес болзун!

Чоокта чаа телевизорга
Эрес-оол Ховалыговичиниң бир
черде хурал эрттирип турганын
көрдүм. Олут орбас, чыдын
чытпас хоочун даргам Кызыл-
да хоочуннар бажыңыга хөй-
ниити эгелзешкенин-биле хы-
налда кылып чораан болду, ол
аңаа хыналданың түңнелдерин
бодунуң чаңчыккан аайы-биле
принципалдыг, ажит-чажыт
чогу-биле чугаалап тур. Сөс-
домаа чидиг, сан-фактыларга
тура дүшпес, четпестерге эптеш
чок чоруу ында ам база көзүлдү.

Мындыг ажил-ишчи, шыңчы
ажылдаар кижилерниң бисте бар
болуп турары бистиң аксывыс
кежи-дир, олар амыдыралдың
бурунгаар хөгжүүрүнге идиг
болуп, чонунуң келир үеже ак
оруун ажыдып турарлар. Эрес-
оол Ховалыговичиге болгаш
шак ындыг хоочуннарга чор-
гаарланмышаан, оларга быжыг
кадыкшылды, хөй чылдарда
идепкейлиг ажил-чорудулганы
күзевес аргажок.

Дангыт Чыдым,
Россияның Журналистер
эвилелиниң кежигүнү.

ЧОНУНГА САГЫШ ЧОВАНГЫР

Тывада, ооң иштинде Бай-Тайга кожуунну алып чүве болза, ажил-агыйның кайы-даа адырында херэзженнер хөйү-биле ажилдап турар. Ылаңгыя өөрөдиге, культура, кадык камгалал органнарының ажил-ижинде хөй нуруузуңда херэзжен чон хаара туттунган.

Оларның аразында кандыг мергежилдин кижизи чок дээр. Херэзженнер кожууннуң экономиказын хөгжүдеринге улуг үлүүн кирип келген болгаш кирип-даа турар. Оларның бирээзинге Тываның бүгү аптекаларының аразында кара чаңгыс артып калган

Т.С.ТАРГЫН.

күрүнениң муниципалдыг Бай-Тайгада 15 дугаарлыг аптеказының эргелекчизи Татьяна Серенотовна Таргынны хамаарыштырып болур. Ол 1967 чылда Томскиниң эмчи институтунун фармацевтика факультетин дооскаш, Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының хуваалдазын езугаар ол үеде ажил-иш хайныгып, республиканың эң-не улуг «Тыва даг-дүгү» комбинаты туттунуп турган Ак-Довурак хоорайның төп эмнелгезинге провизор-технологтап күш-ажылчы базамын эгелээн. Тывалаарга, янзы-бүрү эмнер кылып тускай дээди эртемниг эмчи-дир ийин. Ук коллективке 3 чыл ажилдап турда, эмнээр аптека ажилдакчылары чедишпейн турарын барымдаалааш, Кадык камгалал яамызы Татьяна Серенотовнаны Бай-Тайга кожууннуң аптеказынга ажилдаары-биле чоруткан. Ооң аңаа баргаш, кол-ла кылып ажилы – көдээ черниң аптеказынга янзы-бүрү аарыгларга хереглеттинер арыглап каан суук эмнерни, мазытарны, каракка, думчукка дамдыладыр эмнерни кылары. Ону чонга садарда, аарыг кижилерни эмнээринге хереглээр эмнерни хынап үндүрер улуг харысалгалыг ажил аңаа онаажып турган.

Ажылынга харысалгалыг, бедик арга-дуржулгалыг аныяк эмчини 1974 чылда Бай-Тайга кожууннуң 15 дугаар аптеказының эргелекчизинге томуйлаан. Ол бүгү-ле барган черлеринге ак сеткилдиг болгаш кызымаккай ажилдап, бодунуң мергежилдиниң талазы-биле билиин доктаамал бедидип келген. Аптека адырынга ажилдап келген чылдарында Ленинградка, Алма-Атага, Пермь,

Москва хоорайларга билиин бедидип, мергежилдиниң талазы-биле шылгалдаларны үргүлчү эртип ап турган.

Татьяна Серенотовна 1982 чылда өг-бүлезиниң аайы-биле Новосибирск хоорайже көжүп чоруткаш, Новосибирскиниң эң улуг аптеказынга провизор-химик – аналитик ажылынга ажилдай берген. Аңаа ажилдап тургаш, аптека талазы-биле арга-дуржулгалын улам байыдып, бедидип алган, 1984 чылда ооң өөнүң ээзи Октябрь Салчакович партияның дээди школазын доозуп алгаш, Тывага чедип кээрге, оларны партия обкомунуң даалгазы-биле Тожу кожуунче чоруткан.

Татьяна Серенотовна Тоора-Хемде 9 дугаар аптеказының эргелекчизинге ажилдай берген. Баштайгы үеде аптеканың дериг-херексели кончук эвээш турган. Аптекага херек эмнерни шуут кылбайн турган. Ынчангаш бедик арга-дуржулгалыг аптекарь ажилдай берген дораан аптеканың хамык дериг-херекселин кыска үеде эде кылдырткаш, янзы-бүрү аарыгларга хереглеттинер арыглап каан суук эмнерни, каракка, думчукка кудар суук эмнерни, аңгы-аңгы мазытарны баштайгы чылында-ла кылып турар апарган.

Ол Тожуга ажилдап тургаш, дуржулгалыг аптека ажилдакчызы боорундан аңгыда, бедик мергежилдиг организацы база апарган. Татьяна Серенотовнаның чонга чедирген буянның ажылы хөй-ниитиниң ажил-чорудулгазы-биле тудуш холбаалыг турган. Ынчангаш ол үеде Тожунуң коммунистери бодунуң ээлчеглиг конференциязынга Татьяна Серенотовнаны СЭКП Тожу райкомунуң секретарына соңуп алганнар. Харысалгалыг албандужаалга ол 4 чыл могаг-шылаг чокка ажилдаан. Ол үеде кожууннуң эмнелгезиниң, аптеказының материал-техниктиг баазанын экижидип, эмнелгениң кадрларын белеткээр талазы-биле организацы улуг ажилды кылып, эмнелгениң улам ыңай сайзыраарынга улуг идигни берген. Өөнүң ээзи Октябрь Салчакович Таргын 1991 чылда Бай-Тайга районнуң көдээ ажил-агый эргелелин даргалай бээрге, Татьяна Серенотовна ам база катап Бай-Тайгада 15 дугаар аптеканы эргелекчилей берген. Ам ында 24 чыл үзүктел чок ажилдап турар.

Татьяна Серенотовнаның удуртуп турар аптеказының оран-савазы эрги-даа болза, материал-техниктиг баазазы бодунуң шаа-биле сайзырап, ак сеткилдиг, буянның кижилерниң найыралдыг коллективи тургустунган. Биче сеткилдиг эмчи удуртулгалында ажилдакчыларынга болгаш аарыг улуска сагыш човангыр боорга, ооң чаңгыс чер-чурттуглары ону хүндүлээр. Ооң сагыш човангыр холдарын дамчыштыр чүс-чүс кижилер эрткен, олар шупту эмчиге өөрүп четтиришкениң сөстөрүн чугаалап чоруурлар.

Татьяна Серенотовнага 48 чыл дургузунда чонунга буянның бараан болганы дээш, «Тыва Республиканың кадык камгалалының алдарлыг ажилдакчызы», «Бай-Тайга кожууннуң алдарлыг ажилдакчызы» деп хүндүлүг аттарны, «Күш-ажылчы шылгаларал дээш» деп медалды тывыскан. Т.С.Таргынның бүгү кылып келген ажылының эчизи канчаар-даа аажок үнелиг.

Владимир ЧАДАМБА.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

Бай-Тайгада 15 дугаар аптеканың найыралдыг коллективи.

Тываның алдарлыг кижилер

АДЫН МӨҢГЕЖИТСЕ

Бо чылын Тыва Чурукчулар эвилел густунганындан бэ чыл оюн демдегте эвилел онзагай төөгүлүг, ат-сураа «алдын» холдугчулар, даш чонукчу база скульпторлар бүргеткен.

Эвилелдин багы даргазы — С.К.Ланзы Кончукевич Ланзы 1927 чылдың ноябры

Тес-Хем кожууннуң Белдир-Арыг сумузунуң Чымыл Шиви деп черге бөдүүн арат өг-бүлөгө төрүттүгү Бичии үезинде Самагалдай хүрээзинге бичи хүрээниң чараш чурук-каасталгалын аажок соңу ону өттүнүп чуруп тургаш, чурулгага хандыкшы апарган. Самагалдайның школазынга өөрөнгөш да Кызылдың №2 школазын дооскан. 1949 чылда Казань хоорайның чурулга училищезин, ооң с Ленинградтың И.Е.Репин аттыг чурулга инсти чедишкенин дооскан эң баштайгы дээди эрт чурукчу.

Тываның культура, уран чүүлүнүң сайзырал-хөгжүдүгүне Сергей Кончукевич бодунуң кыска намы (1927-1977 ч.ч.) дыка хөй эки чүүлдерни кылып гипкен. Ол — кайгамчыктыг хөй талалыг талан бодунуң ажылынга сеткилинден бердинген, кыт чоруур энергиялыг Тываның база бир алдарлыг С.К.Ланзы 1965 чылдан эгелеп, 12 чыл ишт Тываның Чурукчулар эвилелиниң даргазынга ажы шыырак удуртуп келген, ол дээрге ооң хөй-ниити а Боду хөгжүм-шии театрынга чурукчулап, соонда ура училищезинге башкылап ажилдап чораан. ССР болгаш РСФСР-ниң чурулга фондуларынга чедип ту Тывага үш каът чурукчулар бажыңын тударын б кызымаккайы-биле чедип алган.

С.К.Ланзы Тываның өзүп оран салгалың чээңгейни салып, чурукчу кадрларны белеткел өөрө биле 1967 чылда Кызылдың уран чүүл училище чурулга салбырын, хоорайның уругларның чурулгазын ажыткаш, ажилдадып эгелээн. Училищеге ол болгаш ооң эштери В.Ф.Демин, И.Ч.Салчак баш турганнар. Ол училищени дооскан салым-чаянны гуулар Москва, Ленинградтың чурулга институттар өөренип кирип турган.

Сергей Кончукевич чурукчуларга, даш чонукчуларга, скульпторларга ажилдаарынга эптиг, таарылыг байдалды тургузары-биле 1970 чылдарда К.К.Хоорайның күүсекчи комитетиниң даргазы Конста Кошкарев-биле ужуражып чугаалажып, бадыткап ту Кызылдың Ленин кудумчузунда 43 дугаарлыг, Кап кудумчузунда 30 дугаарлыг бажыңнарның үстүкү тарынга чурукчуларга ажилдаарынга эптиг, улуг, чеделгем мансардаларны тудуп бээрин чедип алган сураа, ат-алдары алгаан, талантылыг чурукчуларга, чонукчуларга, скульпторларга ол дыка улуг детки улуг чедишкени болган. Ол мансардалар улуг, даш арыглары, чунар өрээлдерлиг.

С.К.Ланзы чурукчулар, даш чонукчулар ажилдарының делгелгелерин СССР-ниң улуг хоорайларынга ажыдып, төрөэн Тывазын алгап-йөрээп, ажыдып чораан. Даштыкы чурттарга безин алдаржы күш четтигипкен удуртукчу. Ол — хөй-хөй шаңналдар эдилекчизи.

Ооң төрөэн чери Тес-Хемниң Белдир-Арыг С.К.Ланзы аттыг Культура бажыңында база Ю.Л.Ара аттыг чурт-шинчилел музейинде аңаа тураскааткан кай өрээлдер бар. Самагалдайның бир төп кудумчу ооң ады-биле адаан.

Тываның Чурукчулар эвилелиниң тургузузу С.К.Ланзының ады-биле ук эвилелди ада адын мөңгөжитсе деп саналдыг мен. База ол ыңай Самагалдайның уран чүүл школазын С.К.Ланзы ады-биле адап алып болза, черле чөптүг боор, алдар башкы-дыр. 2017 чылда С.К.Ланзының юбилейи харлаар. База республиканың уран чүүл училищезин ооң ажыдып кааны чурулга салбыры 50 чыл болу Алдарлыг баштайгы чурукчунуң бо юбилейлерин Тыва выска онзагай демдеглезе чогуур. С.К.Ланзы — бичи төөгүвүс, чоргааралыгы-тыр.

Серенмаа ШОЙДУ

күш-ажылдың хоочуну

Кызыл хоорай.

Черлиг-оол КУУЛАР.

Волшебный лес
3+
тел.: 2-11-41
80-ый юбилейный
театральный
сезон

Викторина Коммушка
ВОЛШЕБНЫЙ ЛЕС
Режиссер: Аня Ойун
Художник: Аня Ойун
Композитор: Аня Ойун
Музыкальное оформление: Аня Ойун
Сказка идет на русском языке

Принимаем заявки на новогодний выездной спектакль «Волшебный лес». На стационаре спектакль «Смышленный мышонок в Австралии» и околочное представление с Дедом-Морозом и Снегурочкой.

Реклама

5+
тел.: 2-11-41
80-ый юбилейный
театральный
сезон

«Смышленный мышонок в Австралии»
Музыкальная сказка
РЕЖИССЕР — СЮЗАННА ООРЖАК
ХУДОЖНИК — МАЛЛАЯ КОМУШКА
КОМПОЗИТОР — АНЯ ОЙУН
БАЛЕТМЕЙСТЕР — ЖАННА АЕМЧИК
ОКОЛОЕЛОЧНОЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЕ

**ГБПОУ РТ «Тувинский
сельскохозяйственный техникум»
объявляет набор на курсы**

1	Бухгалтер малого предприятия с ведением учета в 1С Бухгалтерия — подготовка — 1 месяц
2	Ведение бухгалтерского учета в программе 1С Бухгалтерия — 2 недели
3	Оператор ЭВМ — 2 недели
4	Основы работы в сети интернет — 2 недели
5	Слесарь по ремонту автомобилей — 1,5 месяца
6	Секретарь делопроизводитель — 2 недели
7	Фермер-предприниматель — 1 месяц
8	Электросварщик — подготовка, переподготовка на разряды

Начало работы курсов по мере
комплектования групп.
Справки по телефону: 2-74-26; 8-923-382-88-84;
8-923-541-55-57

Лицензия А №01077 от 12 мая 2009г. Службы по контролю и
надзору в сфере образования Республики Тыва.

**Садыг-тудуг
компаниязы
«СТРОЙ МАСТЕР»**

Кылып турар ажилдары:
выс: бажыңнар, садыглар,
гаражтар. Тудуг материалдары,
соңгалар, эжиктер, газобетон,
гипсокартон болгаш белең
бажыңнар комплектилерин,
бензоэлектрострументилер,
быжыглаашкын (крепеж), плас-
тик соңгаларга херек чүүлдер
садып турар бис. ОТП-Банк,
Альфа-банклар таварыштыр
чээлиге база садып ап болур.

Тел.: 8-923-555-77-27;
8(39422)2-27-27.

Адреси: Кочетов кудум-
чузу 162/1.

Телевирлиг үндэинге парлаан.

**Моолдан Ногаан Да-
рийги башкы келген.
Харылзажыр телефону:
8-923-550-69-78.**

Чаа эт-септи 1000 рубльге
садып турар: столдар, прихожаялар,
стеллажтар, ТВ тумбалар база өске-
даа чүүлдер бар.
Тел.: 8-903-077-74-74.

Телевирлиг үндэинге парлаан.

Вашу рекламу прочтает
вся Тува на страницах
газеты «ШЫН».
«ШЫН» — газета, которая
распространяется на всей
территории республики.
Т: 2-18-10.

ИЗВЕЩЕНИЕ

В администрацию муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва» поступило заявление от гражданина Калдар-оол Аяс Хертековича о предоставлении в аренду земельного участка из земель сельскохозяйственного назначения, для сельскохозяйственного использования, с общей площадью 15000,00 кв. м., расположенного по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский район, с.Бай-Тал, местечко Сарыг-Арга баары.

В рамках действующего законодательства администрация муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва», в течение 30 дней со дня опубликования данной информации принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: Республики Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Тээли, ул. Комсомольская, д. 19, каб. № 222.

В.и.о. главного специалиста отдела экономического развития и земельно-имущественным отношений администрации Хертек А.Н.

**Кара болгаш өңүг металлдарның бузун-
дуларын хүлээп ап турар бис. Өртээ аар.
Кызыл хоорай, Каа-Хем кудумчузу, 94.
«Одежда» баазасы. Тел.: 8-923-384-38-78.**

Телевирлиг үндэинге парлаан.

«СЛАДКИЙ МИР» магазин Россияның су-
лыг бүдүрүкчүлериниң белеткеп кылганы Чаа
чылдың элбек барааннарын, а ол ышкаш конди-
тер кылыгларын, аш-чем продуктуларын Абакан
хоорайның өртээ-биле садып алырын чурттакчы-
ларга саналдап тур.

Адреси: Кызыл хоорай,
Загородный переулок, 25,
«Обувь» баазасы, склад №
Складская, 1в, тел. 6-61-1

Телевирлиг үндэинге парлаан.

**Педиатр (бичии уруглар эмчизи) база га-
энтеролог (ижин-баар эмчизи) дуржулгалыг
Нина Уйнуковна Доспанчик 18 харга
уругларны хүлээп турар.**

Адреси: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 3/3 кат.
306. Баш удур бижиттирип алыр телефон:
8-923-55-99-365.

ОГРН 315171900002116

Телевирлиг үндэинге парлаан.

КАЙГАМЧЫК ИШЧИНИҢ ЧЫРЫК АДЫ

Россия Федерациязының ал-
экономизи, Тыва Республиканың ал-
ажылдакчызы, саң-хөө ажылының те-
күш-ажылдың хоочуну, Саң-хөө-
хайгааралының федералдыг алба-
Тыва Республикада девискээр эргел-
хоочуну, бодунуң ажил-херээнге
бердинген ишчи

**Хүлер-оол Серен-Чимитови
ХЕРТЕК**

75 харлыында, 2015 чылдың декаб-
бистен кезээ мөңгедэ чарлып чорут-
Х.С.-Ч.Хертек 1941 чылдың нояб-

Кызыл хоорайга төрүттүнгөн. Кызылдың башкы училищези-
чылда дооскаш, күш-ажылчы базымын эге класстар башкызы
эгелээн. 1969 чылда совет кооперация садынының Новосибир-
институдун дооскан.

Х.С.-Ч.Хертектиң күш-ажылчы ниити стажы 40 чыл ажы-
Ол эрге-чагырганың аңгы-аңгы органнарынга, организаци-
экономистеп, бухгалтерлеп, кол бухгалтерлеп ажилдап ч-
Ынчалза-даа ооң күш-ажылчы намдары контроль-ревизи-
лы-биле доктаамал холбажып келген. 1971 чылдан 1978
чедир Тывареспотребсоюзтун аппарадынга ревизорлап, у-
визорлап, 1978 чылдан 1980 чылга чедир Тыва АССР-ниң
яамызының контроль-ревизия килдизинге улуг ревизорлап
чылдан 1987 чылга чедир Тывареспотребсоюзтун контро-
визия килдизиниң начальнигинге, 1991 чылдан 1999 чылга
Тыва Республикада күрүнениң үндүрүг инспекциязының ре-
болгаш контроль килдизиниң начальнигинге ажилдап кел-

Россияның Саң-хөө яамызының контроль-ревизия ор-
рынга Х.С.-Ч.Хертек 1969 чылда РСФСР-ниң Саң-хөө яамы-
контроль-ревизия эргелелиниң контролер-ревизору болуп
дап эгелээн. 1980 чылдан 1981 чылга чедир улуг контр-
ревизорнуң, 1987 чылдан 1991 чылга чедир РСФСР-ниң Са-
яамызының контроль-ревизия эргелелиниң начальнигиниң
бан-дужаалдарын ээлеп турган. 2000 чылдың сентябрыда Р-
Саң-хөө яамызының контроль-ревизия эргелелинге катап аж-
келген, Саң-хөө-бюджет хайгааралының федералдыг алба-
Тыва Республикада девискээр эргелелиниң килдис началь-
албан-дужаалдан күрүне албанынга ажилдаарының эң
назынының чеде бергени-биле хүндүлүг дыштанылгасынче.

Ооң ревизор эш-өөрү, контроль-ревизия албанының хо-
нары Хүлер-оол Серен-Чимитовичини харысгалгалыг б-
кичээнге ийи удуртукчу, четпестерге эптеш чок болгаш ч-
ревизор, эки болгаш чаагай сеткилдиг кижилер чораан деп ү-
турарлар. Тываның контроль-ревизия албанының тургустуна-
болгаш хөгжүүрүнге, күрүнениң саң-хөө контролюнун дээ-
хандырыына, ооң-биле холбаштыр республиканың социал-
номиктиг хөгжүлдэинге ол улуг салышкынны кириген.

Кайгамчыктыг кижилер Х.С.-Ч.Хертектиң дугайында чырык-
тураскаал бистиң чүректеривиске кезээде артар, ооң чоок бо-
төрел кижилери-биле кады качыдап тур бис.

**Россияның саң-хөө хайгааралының Тыва Респуб-
да девискээр эргелелиниң коллективи болгаш Р-
Федерациязының Саң-хөө яамызының Тыва Респуб-
контроль-ревизия эргелелиниң хоочуннары.**

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
яамызы.

Кол редакторнуң хүлээлгезин
күүседип турар
Ш.М. СУВАН.

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35,
секретарь — 2-30-69, редакторнуң оралакчызы — 2-17-91, бухгал-
терия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Социал камгалал болгаш хей-ниити амыдырал
килдизи — 2-03-88. Реклама, чарлал килдизи — 2-18-10, Тел/факс
(394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама.

Тираж 4582. Номерни парлагаче дужаганы: график езугаар
— 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счёт № 301018105000000073

БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуни-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанниң Тыва Респуб-
талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-тө бурт-
Херчилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлагачыга материалдарның авторларының бодалдары редакци-
туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыганы саннары болгаш өске-даа фак-
лары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.